

בין מפא"י למפ"ם - המאבק על הזיכרון הקיבוצי בעשור הראשון

אסף פרהדיאן

עם הקמת המדינה החל בחברה הישראלית הצעירה מאבק על בנייתו של סיפר על שיעצב זהות קיבוצית אחת. המאמצים להבנות זיכרון קיבוצי בתהליכי בניית החברה שימשו בין השאר כלי פוליטי להנצחה של היררכיות קיימות, ולהדרה של קבוצות מסוימות. התהליך של גיבוש הזיכרון הקיבוצי נהפך לזירה פוליטית של זהויות - פוליטיקה שניסתה לעצב זהות חדשה מתוך מאבק שניטש בין הקבוצות על הזיכרונות, על התכנים ועל הסמלים שלהן. כל קבוצה שאפה 'להזין' את סמליה ואת זיכרונותיה לתוך סיפרה העל באמצעות סוכני זיכרון כדי להבטיח את חלקה בתהליכי הבנייה של האומה והחברה הישראלית.

במרכז זירת ההתגוששות הזאת ניצבה מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) והעומד בראשה דוד בן-גוריון. הממלכתיות הבן-גוריונית נעשתה לאידאל רעיוני וכלי בידי בן-גוריון כדי להצדיק את החלטותיו אגב עיצובו את המרחב הפוליטי והציבורי בישראל. הממלכתיות ביטאה את רעיון מרכזיותה של המדינה ומוסדותיה ו'תבעה' אחריות, משמעת ונאמנות בלא סייג למדינה ולמוסדותיה. לרשות מפא"י עמדו עתודה תנועתית ומנהיגות יעילה כדי לעצב את השדה הפוליטי. עם ניסיונה לקדם ולבסס את ההגמוניה הארגונית שלה נוצרה 'רוח תקופה' הולמת שהקנתה לה ולבן-גוריון עצמו לגיטימיות אגב תהליכי דה-לגיטימציה לארגונים מתחרים. על מנת לצמצם את השדה הפוליטי הציג בן-גוריון חלק משחקניו כבלתי לגיטימיים, ואת מפא"י וארגוניה כתורמים הבלעדיים להשגת העצמאות. מלחמת העצמאות הוצגה כמלחמתו של צה"ל - הצבא הממלכתי מייסודו של בן-גוריון - המהווה המשך ישיר של ההיסטוריה היהודית המפוארת, ואילו חלקם של פלוגות המחץ של ההגנה (פלמ"ח), של ארגון צבאי לוחם (אצ"ל) ושל לוחמי חרות ישראל (לח"י) עומעם. בן-גוריון הוצג למעשה כאבי המאמץ המלחמתי וכמייסדה של המדינה (לבל 2007: 91-95).

* אסף פרהדיאן הינו סטודנט לתואר מוסמך במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. עבודה זו הוגשה בשנת 2016 במסגרת הקורס 'זיכרון, סיפר והיסטוריוגרפיה - מלחמת הקוממיות/הנכבה 1948', בהנחיית פרופ' אברהם סלע.

אל מול מפא"י עמדה בזירת ההתגוששות מפלגת פועלים מאוחדת (מפ"ם). עם הקמתה בשנת 1948 העמידה את עצמה מפ"ם כ'מתחרה אידאולוגית' למפא"י. קוטביות זו הודגשה ביתר שאת בהוראתו של בן-גוריון עצמו לפרק את הפלמ"ח, ארגון שמרבית חבריו ומפקדיו זוהו עם מפ"ם וערכיה. מאמר זה מבקש לבחון אם וכיצד ביקשה מפ"ם להתחרות במפא"י על עיצוב סיפר-העל בשנים הראשונות למדינה. שאלת המחקר תיבחן דרך מקרה הבוחן של ספר הפלמ"ח שהיה בגדר 'זיכרון מתחרה' לסיפר-העל שהכתיב בן-גוריון בספר תולדות מלחמת הקוממיות על-אודות מלחמת העצמאות והמאמצים שקדמו לה. שאלה זו מכוונת לשתי השערות מחקר: ההשערה שמפ"ם אכן ביקשה להתחרות במפא"י על עיצוב סיפר-העל בהדגישה את חלקו של הפלמ"ח - גוף שהיה קשור בעבותות למפ"ם - במלחמת העצמאות ובשנים שקדמו לה; וההשערה שבאמצעות הנצחת פועלו של הפלמ"ח ביקשה מפ"ם להזין את הזיכרון הקיבוצי בערכיה שלה, בערכי הפלמ"ח ובחלקו במאבק על הקמת המדינה, ומכאן גם להשפיע על סיפר-העל של המדינה החדשה.

בין זיכרון להיסטוריה

זיכרון קיבוצי נמצא בלבם של מאבקים לאומיים ונמסר מדור לדור. הוא מרכיב מרכזי בהבניית הסיפר ההיסטורי של לאום, סיפר-העל. הזיכרון 'נולד' מתוך חברות הנוסדות בשמו והוא נתון בתהליך התפתחות מתמשך, פתוח לדיאלקטיקה של הנצחה ושכחה וחשוף למניפולציה. הזיכרון הוא אפוא תופעה המקשרת אותנו להווה כל עוד הוא נושא את העובדות ההולמות את ההווה. הוא נטוע במרחב, בתמונות ובאובייקטים, והוא מזין רשמים שהתעמעמו (Nora 1989: 8-9). הזיכרון אינו קיים לעצמו אלא הוא חלק אורגני מהחיים התרבותיים, הפוליטיים והחברתיים, המשתנים בתגובה לשינויים שחלים בצורכי הקיבוץ. הזיכרון 'נושא ונותן' ומקשר בין רישומים היסטוריים שונים ובין סדר היום החברתי-פוליטי-תרבותי, ולפיכך אין הוא מתקיים מחוץ למסגרת החברתית המשמשת את האנשים החיים בחברה. זיכרון נרכש בדרך של למידה, באמצעות שינון והפנמה, ובדרך של טקסים פולחניים משותפים. באופן זה הוא יוצר זהות משותפת המגדירה את כללי ההכלה וההדרה (Assmann 2008: 51-52; Confino 1997: 1392; Connerton 1989: 36-39; Mitchell 2003: 443; Zerubavel 1995: 4-5).

אל מול הזיכרון עומדת ההיסטוריה למגוון ייצוגיה בהווה. הדמויות והאירועים המגדירים את שכבת המשמעויות של ההיסטוריה נוטים להיות מוסכמים על הכלל, ואילו משמעותם בהווה והרלוונטיות שלהם מוטלות בספק. ההיסטוריה היא אפוא מעין 'שמורה סמלית' ה'מציעה' אירועים ודמויות לבנייתה של אומה בהעניקה להם פרשנויות שונות. ודוק, ההיסטוריה מספקת מאגר סמלים שניתן

להרחיבו בתהליך קבוצתי כדי ליצור משמעויות משותפות: ייצוגה ההיסטורי של קבוצה יהיה אבן יסוד בהבניה של זהות, נורמות וערכים; הוא יהווה את המיתוס המכונן לחברה; הוא יגדיר זכויות וחובות; הוא יקבע מהי החוויה המשותפת ומהי התרבות הנמסרת מדור לדור ולחברים חדשים. ייצוגה ההיסטורי של קבוצה יעניק לגיטימיות לסדר הפוליטי והחברתי (Liu and Hilton 2005: 538-540; Tosh 1991: 1-2).

ייצוג זה אפשר שיהיה הגמוני בעוד הוא מוסכם על החברה כולה; אפשר שיהיה משוחרר (emancipated) בהכילו גרסאות שונות המתקשרות אלה באלה, ואפשר שיהיה וכחני (polemical) בהכילו ייצוגים מנוגדים ומתחרים. ייצוג הגמוני של ההיסטוריה, המשותף לכל הקבוצות המרכיבות את הלאום, יוצר מתאם חיובי בין הזהות הלאומית לתת־הזהויות. הווה אומר, כאשר ההיסטוריה מעניקה מקום הולם לכל אחת מהקבוצות, אזי הן שותפות לייצוג ההגמוני של ההיסטוריה. דא עקא, כאשר קבוצות חשות שאין להן חלק בייצוג זה, הן עשויות לבקש את הבנייתו של ייצוג חדש ולאגור את הלגיטימיות של הסדר הציבורי הקיים. רוצה לומר, הסמל יאבד את מעמדו הייצוגי כאשר עמדות מתחרות יערערו על מקוריותו, או כאשר מושא ייצוגו כבר לא יהיה רלוונטי להקשר הפוליטי (Liu and Hilton 2005: 542-548).

זיכרון והיסטוריה ב'שירות' הלאום

בתהליך בנייתו של לאום, תנועות לאומיות שואפות ליצור סיפור על המדגיש את העבר המשותף ומעניק לגיטימציה לשאיפות משותפות. בבסיס ההבניה של העבר ננקטת גישה בררנית לידע היסטורי. תהליך בנייה זה מושתת על מעבר בין קבלה לדחייה, בין הדחקה להעלאה על נס, כאמצעי להבנות מחדש את הזיכרון הלאומי ואת המסורת. ודוק, אף שההיסטוריה משמשת מקור לגיטימציה, הזיכרון הוא שמעצב את ייצוג העבר: בו בזמן שחלקים מן העבר נחשפים ועוברים מן השוליים אל מרכז התודעה ההיסטורית, חלקים אחרים נדחקים אל השוליים ונשכחים (Zerubavel 1995: 3, 214).

עם הקמתה של מדינת לאום נדרשים מוסדותיה הפוליטיים להיאבק בזירה הסמלית הציבורית על יוקרת מנהיגי המפלגה ועל דמותם. זהו מאמץ פוליטי המבדיל בין קבוצות ומסמן את הקבוצה ה'מועדפת' וה'ראויה' להנהיג את המדינה. לאורך תהליך זה, שחל לרוב בשנים הראשונות למדינת הלאום, תבקש הקבוצה השלטת למחוק מן הזיכרון הלאומי את הישגי הקבוצות המתחרות ולהבטיח את לגיטימיות שלטונה לאורך זמן. שנים אלו, הטעונות במשמעויות סמליות, באווירה תרבותית ובדמויות בולטות, הן קרקע פורייה לקיבועם של סמלים בזיכרון הקיבוצי, להגדרת גבולות הגזרה של הזהות הקיבוצית ול'המלכתם' של אלה הראויים לעמוד

בראש אותה קבוצה. זיהוי המפלגה עם הגיבורים הממלכתיים שהביאו את הלאום לידי עצמאותו הוא שיאפשר למפלגה את שלטונה ואת בסיס התמיכה הציבורית לאורך שנים. העבר שישמש את הקבוצות להגדיר את עצמן יהיה אפוא כלי במאגר הכוח ואף מקור איתן של זהות (לבלי 2008: 176-180; Olick 2007: 20).

כל פעולת הנצחה המבקשת לשמר חלקים מתוך אותה 'אוטוביוגרפיה' קיבוצית יוצרת סיפר מנציה - סיפור על עבר מסוים הנשען על זיכרון טקסי ומספק מסר מוסרי לחברי הקבוצה. כך נשען הזיכרון הקיבוצי על מקורות היסטוריים, אלא שהישענותו ביקורתית ויצירתית: כל הנצחה בנפרד מבנה חלק אחר מן העבר, וכולן יחד תורמות ליצירתו של סיפר על המבנה זיכרון קיבוצי (Zerubavel 1995: 6-7). ואולם הזיכרון הקיבוצי אינו דבר לאה ופסיבי אלא הוא שדה פעילות שבו נבחרים אירועי העבר ומובנים מחדש, מעודכנים וטעונים במשמעות פוליטית מתוך מניפולציה, השקחה או הדגשה של חלקים מסוימים מן העבר הלאומי לפי צורך פונקציונלי. לפיכך זיכרון זה אינו אלא ברנזי. הוא אתר שבו נאבקים כוחות שונים על משמעויות העבר בהווה, משמעויות אשר ישמשו בסיס לזהותה של האומה, הקבוצה, המשפחה ועוד. הוא נוצר אפוא מתוך מאבקים אלה ומתוך תחרות מתמדת בין מגוון הפרשנויות של העבר - על סדר האירועים, על תוכנם ועל תוצאותיהם. המאבק על הזיכרון הוא מאבק על הנשכה, מאבק על משמעויות; מאבק על שאלת הייצוגיות - מי רשאי לדבר בשם העבר ומהו הסיפר שלו. מאבק זה נישט בין זיכרון קיבוצי דומיננטי ובין זיכרונות נגדיים הקוראים תיגר על ההגמוניה הפוליטית והחברתית שמייצג סיפר העל. ייצוג העבר נעשה אפוא לשדה קרב שבו קבוצות הנתונות בקונפליקט פוליטי או חברתי מקדמות את השקפתן ההיסטורית כדי להשפיע על המרכז הפוליטי בהווה. הזיכרונות הנגדיים אינם עוסקים באירוע מסוים דווקא אלא במסגרת הפרשנית של העבר כולו. זהו מאבק על הבניית סיפר על זהות לאומית. העבר שייך לסוכני הזיכרון הטוענים חזקה עליו, המוכנים לחקור אותו ולהטעינו' במשמעות בעבור אלה החיים כיום (לבלי 2008: 181; Assmann 2008: 60-68; Bell 2008: 149-157; Confino 1997: 1399-1401; Hodgkin and Radstone 2003: 1-11; Johnson, McLennan, Schwarz and Sutton 1982: 5-11; Tosh 1991: 3-10; Young 1993: 1-2; Zerubavel 1995: 5-11).

גם אתרי זיכרון כמו מוזאונים וספרי זיכרון מייצגים הצהרות ציבוריות של הקבוצות למיניהן; מה קרה בעבר וכיצד יש להציגו בהווה, את מי יש לזכור ואת מי לשכוח, אילו אירועים הם מהותיים ואילו שוליים, את מי מכבדים ואת מי מזניחים - באמצעות כל אלה הקבוצות מבנות לעצמן זהות המבוססת על הכלה והדרה, על הפרדה בין עיקר לטפל (Hodgkin and Radstone 2003: 12-13). אתרי זיכרון אלה נבנים מתוך ההבנה שלא קיים זיכרון ספונטני אלא הוא מעשה של יד מכוונת. הם תוצר של 'משחק' יחסי גומלין בין הזיכרון להיסטוריה, והרצון לזכור הוא הבסיס לבנייתם (Nora 1989: 18-19).

מתודולוגיה ומקורות

כדי לחקור אם וכיצד ביקשה מפ"ם להתחרות במפא"י על עיצוב סיפר־העל בשנים הראשונות למדינה, באמצעות מקרה הבוחן של **ספר הפלמ"ח**, יש תחילה לקבוע את מקומו בהקשר ההיסטורי והפוליטי של הימים ההם. לפיכך יבחן המאמר בראש ובראשונה את מהות רעיון הממלכתיות של בן־גוריון ואת השפעתו על עיצוב הזיכרון הקיבוצי. כנגד מאמצים אלו ייבחנו התפתחות מפ"ם כמפלגה מתחרה של מפא"י והמאבק על ההגמוניה. נדבך זה עשוי לשפוך אור על חלקה של מפ"ם במאבק על הזיכרון הקיבוצי. אחר כך יעסוק המאמר בפרשת פירוק הפלמ"ח ומאבקה של מפ"ם נגד פירוקו. נדבך שלישי זה יסייע בהבנת הרקע למפעל הזיכרון כפי שבא לידי ביטוי בכתבי **ספר הפלמ"ח**. שלושת הנדבכים האלה יהיו את המסד לניתוח **ספר הפלמ"ח** כאתר זיכרון על משמעויותיו בהקשר ההיסטורי והפוליטי של הימים ההם, כנגד סיפר־העל כפי שבא לידי ביטוי בספר **תולדות מלחמת הקוממיות**. ניתוח השוואתי זה יעסוק בשלושה מישורים: (1) מצב הכוחות וההכנות לפני המלחמה; (2) מהלך המלחמה ותוצאותיה; (3) חלקו של הפלמ"ח בצה"ל. לחקר נדבכים אלה ולניתוח ההשוואתי נזקק המאמר בראש ובראשונה ל**ספר הפלמ"ח** (גלעד ומגד 1953, 2011) ול**ספר תולדות מלחמת הקוממיות** (ענף היסטוריה במטה הכללי 1953, 2011). עוד הוא נשען על מחקריהם של חוקרים כגון בראון (2001), בראלי וקידר (2011), גלבר (1986), צחור (1997, 2011) ושפירא (1985). חשוב לציין שגוף המחקר העומד לרשותנו כיום אינו עוסק במישרין ובהרחבה בסוגיית ההתחרות של מפ"ם במפא"י על עיצוב הזהות הקיבוצית דרך עיצוב זיכרון הפלמ"ח. לפיכך מחקר זה יש בו משום תרומה לגוף הידע האקדמי בתחום חדש.¹

עיצוב הזיכרון הקיבוצי - הממלכתיות של בן־גוריון

המונח ממלכתיות מייצג תפיסת עולם אזרחית שרווחה בקרב העילית הציונית לפני הקמת המדינה ולאחריה. המונח טומן בחובו שתי משמעויות עיקריות: האחת היא ריבונות המדינה ומוסדותיה כישויות עצמאיות העומדות לעצמן; ואחת היא תודעה אזרחית הנשענת על שלושה נדבכים: ההכרה בחשיבות המרחב הציבורי-יהודי בארץ ישראל; ההכרה בדרכי הפעולה הדמוקרטיות של המוסדות הציוניים ולימים המוסדות המדינתיים; וההכרה בחשיבות השתתפותם של האזרחים בחיים הציבוריים והפוליטיים. הממלכתיות הציונית גרסה אפוא שכל חברה חייבת להתפתח סביב מרכז פוליטי ותרבותי שיכריע בשאלות ערכיות. ודוק, מרכז כזה

1 בראון (2001) ייחד כמה עמודים לנושא זה בספרו **זכרון בספר**, אך לא העמיק בניתוח **ספר הפלמ"ח** ומשמעותו בהקשר הפוליטי דאז.

הכרחי לקיומה של קהילה פוליטית יציבה, בטוחה ומסודרת. המדינה, כמסגרת ריבונית, נתפסה כמוסד דמוקרטי שמחובתו להגן על הפרט ועל ריבונותו, ולא כמרכז של מרות בלבד. הממלכתיות לא נתבעה מן האזרחים בלבד אלא גם מן השלטון. האוניברסליזם הממלכתי, שגרס כי על המוסדות הממלכתיים לספק שירותים בסיסיים לכלל האוכלוסייה באופן אוניברסלי, הוא שהנחה את רשויות היישוב והמדינה (בראלי וקידר 2011: 32-36; ינאי 1982: 63-64).

משהוקמה מדינת ישראל, ועל רקע שלוש חוויות היסוד שעיצבו את המדינה בשנותיה הראשונות - השואה, מלחמת העצמאות והעליות - ביקש בן-גוריון להלאים את כל היסודות הפרטיקולריים שהיו עלולים לקרוא תיגר על ריבונות המדינה. הממלכתיות, מושג שעמד ביסוד הגותו הפוליטית והחברתית של בן-גוריון, היא שהנחתה אותו ביתר שאת עם קום המדינה. להשקפתו, האידאולוגיה הממלכתית נועדה לתת משמעות לקיומם של 600,000 האזרחים כגוף מדיני, עצמאי וריבוני. בניית הריבונות היהודית החדשה התבססה אפוא על אידאולוגיה לאומית חדשה שכינונה התרחב מעבר לתחומים המסורתיים של הקמת מדינה מודרנית כגון שם, בירה, תקציב ומטבע (אוהנה 2003: 16-18; בראלי וקידר 2011: 48). הממלכתיות, כפי שגרס בן-גוריון, היתה ביטוי ל'קיומה של המדינה בבחינת מערכת מופשטת של תפקידים וכללי פעולה שיש להם קיום עצמאי והמשכי, ללא זיקה ישירה למסגרות תנועתיות או מפלגתיות, שנציגייהן מאיישים את עמדות המפתח בשלטון' (ינאי 1982: 64).

במעבר מיישוב למדינה חלו תהליכים רבי-עצמה שנועדו להחליף את המוסדות הוולונטריים-פוליטיים במסד ממלכתי שביקש לעצב חברה חדשה. התהליכים ובהם פירוק ארגוני המחותרת ופירוק הפלמ"ח, הגבלת כוחן של תנועות הנוער, ההסתדרות - תהליכים אלה היו איתות שהגיעה עת סיכום. לתפיסתו הממלכתית של בן-גוריון, המדינה ומוסדותיה וצה"ל בעיקר הם המייצגים את הלאום והם הביטוי ההולם ביותר את הריבונות החדשה. המונופול על הפעלת כוח לגיטימית בטריטוריה הנתונה לשיפוטה של המדינה היה הביטוי המובהק לריבונותה של זו. היחיד אמנם נתבע לחלוציות אישית, אך המדינה היא שתנחה אותו ואת התנועות הוולונטריות (יזהר 2005: 91; ינאי 1982: 25; שפירא 1985: 62-63). כדי להשיג יעדים ממלכתיים אלה נקט בן-גוריון את גישתו המשברית והשתמש בתנופתה המהפכנית (ינאי 1982: 58-62).² מהלכים אלה העמידו את הממלכתיות במוקד הוויכוח והמאבק בין הצדדים הפוליטיים השונים. מאבקים אלה לא היו על התפיסה הממלכתית ולא על עצם הגשמתה, אלא על השאלה מי

2 על פי ינאי, בגישתו המשברית נהג בן-גוריון לאיים במשבר פוליטי (ולעתים אף מימש איום זה) כדי להתמודד עם אי-הסכמות פוליטיות על נושאים שהיו מהותיים על פי תפיסתו. להרחבה ראו: ינאי 1982.

רשאי לעצב בדמותו את המדינה ואת החברה, והאם עיצוב זה יתבסס על הכרעה ברורה בין רוב למיעוט או בדרך של הסדר ופשרה. קוראי התיגר על השלטון ערערו למעשה על מה שנראה להם כרודנות הרוב, או כפעולות בלתי לגיטימיות של בן־גוריון ומפלגתו (בראלי וקידר 2011: 48-50). לפיכך, קודם שייחתם הקנון ההיסטוריוגרפי הלאומי היה על התנועות הפוליטיות למהר ולכנות את מפעליהן ההיסטוריוגרפיים ולהציגן בפני הציבור הרחב ה'אובייקטיבי', וזאת כדי להנחיל לדור המדינה את סיפוריהן ואת תרומתן הייחודית להקמת המדינה וכדי לעצב את דמות החברה בישראל (צחור 1997א: 212-213).

יש מקום אפוא לראות את הממלכתיות של בן־גוריון כתהליך של השוואת ההיסטוריה לזיכרון כאילו חד הם. הטמעת שוויון זה הובטחה בפנייתו אל זהות קיבוצית שנכפתה מתוך מבנה כוח ספציפי אשר בעצמו קיבל את סמכותו ואת הלגיטימיות שלו דרך התהליך. שיווי ההיסטוריה לזיכרון עוגן בקשר המרובע של זיכרון, היסטוריה, זהות ועצמה (Assmann 2008: 58). בן־גוריון, שהיה ער למשמעותם ההיסטורית של אירועי הקמת המדינה, בחר להשקיף עליהם מנקודת תשקיף היסטורית רחבה. היסטוריה זו, שעתידה להיכתב, היתה בעיניו כלי מהותי לעיצוב הלכי הרוח בקרב העם ולשכנוע ההמונים ב'צדקת הדרך' (שפירא 1985: 9). בשנים הראשונות למדינה, ובעיקר בעת מלחמת העצמאות, בחר בן־גוריון פעמים רבות לשזור את אירועי ההווה באירועי העבר הרחוקים. הסברים אלה שימשו אותו כדי להצדיק את מהלכיו שלו ואת מהלכי ההנהגה ולהוכיח את הכרחיותם, כמו להזהיר את העם מפני הסכנות העתידות לבוא ולנסוך בקהל ביטחון בדרך שהם צועדים בה. בהשראת המשיחיות הפרומתאית שלו תיאר בן־גוריון את האירועים וחיברם אל העבר הרחוק כמעין רצף היסטורי של העם היהודי אשר שיאו בתקומת המדינה.³ השימוש הרחב של בן־גוריון באירועי העבר הרחוק - כמלחמות בני ישראל עם מלכי כנען בזמן כיבוש הארץ - נועד להעצים את חשיבות אירועי ההווה (אוחנה 2003: 16-18; בר־און 2001: 56-57).

מעל לכול, ההסברים להתרחשויות ההווה שנתן בן־גוריון מעל במות שונות לא נועדו אלא לחזק בעיני הקהל את מנהיגותו ואת צדקת דרכו כנגד קולות המתנגדים. הסיפר שביקש להשריש בעם ניתן לסיכום בנקודות על פי אבחנתו של בר־און (2001): (א) המלחמה והכרזת המדינה כמוהן כמפנה בהיסטוריה היהודית כולה; (ב) המלחמה פרצה הואיל וכוחות רבים תקפו את היישוב - ערבים בהדרכת בריטניה; (ג) יחסי הכוחות היו לרעת היישוב - 'מעטים מול רבים'; (ד) החלטת כ"ט בנובמבר אמנם חשובה, אך מעשי העם הם שקבעו את

3 אוחנה מגדיר את משיחיותו הפרומתאית של בן־גוריון כמשיחיות חילונית אשר לפיה הפעילות האנושית היא המביאה את הגאולה. להרחבה ראו: אוחנה 2003.

הצלחת המערכה; (ה) ההכרזה על קום המדינה נשענה על יצירתם המפוארת של בוני הארץ; (ו) כינון צבא ההגנה לישראל הוא שהבטיח את קיומה של המדינה; (ז) רק מתי מעט יכלו 'לראות את הנולד', רמזו לבן-גוריון עצמו, ולהכין את הכלים שיאפשרו את ההתמודדות עם הסכנה. לימים הוסיף בן-גוריון לסיפר זה את נושא הפגזת אלטלנה, את פירוק הפלמ"ח ואת פולמוסו עם המפלגות השונות בדבר צעדיו הצבאיים לקראת סיום המלחמה. מעמדו השלטני של בן-גוריון הוא שהיטה את מרכז הכובד לנקודת מבטו כבר-סמכא כלפי האירועים דאז; והוא שאפשר את עיצובו וכינונו של הזיכרון הקיבוצי הלאומי של אותה תקופה ואת הפצת גרסתו בציבור הרחב כתעודה שיש לה מעמד קנוני, ולדוגמה ספר תולדות מלחמת הקוממיות (בר-און 2001: 59-62).

עם סיום המלחמה נעשה סיפר זה כלי לעיצוב הזיכרון הקיבוצי ולגיבוש של תודעה לאומית. הצורך לחשל אומה, לקלוט את העולים החדשים ולחנך את הדור הבא הפך את הדיון ההיסטוריוגרפי למוטיב מרכזי בשיח הציבורי ולפולמוס פוליטי בין הצדדים. אמצעי החינוך והמילה הכתובה נהפכו בן-לילה לכלי שרת בידי האליטות לחנך את העם לערכי הצינונות ולנאמנות לאומית. עם קום המדינה החלה ההנהגה הפוליטית והביטחונית ליזום מפעלי תיעוד ושחזור נרחבים של סיפור הקמת המדינה. היסטוריוגרפיה זו, שבאה לידי ביטוי ביומני מלחמה, בפרסומים היסטוריים, בקטעי ספרות, בשירה ובמכתבי חיילים, היתה נאמנה לסיפר המפלגתי הרצוי של מפא"י בניהולו של העומד בראשה בן-גוריון. את כתיבת ההיסטוריה והפצתה סימן בן-גוריון כמטרה פוליטית מרכזית: 'הדברים הדחופים העומדים לפנינו הם [...] הוצאת ספרים מפלגתית גדולה לכל ענפי הספרות [...] ארגון משרד הביטחון וגיוס חבר עובדים לעבודה תרבותית בצבא' (לב 2007: 129).

ההיסטוריה נועדה אפוא ליישם את משנתו של בן-גוריון. ביטוי ליעוד זה ניכר בהחלטתו של בן-גוריון להפיק את ספר תולדות ההגנה ולפרסמו במסגרת ההוצאה לאור של משרד הביטחון בשיתוף ההסתדרות הצינונית. החלטה זו היתה בבחינת מענה לבקשתם של פעילי ההגנה כשהוקם צה"ל, להעלות על הכתב את תולדות ההגנה העברית בארץ 'מימי תל חי (מרץ 1920) ועד הפקודה להקמת צה"ל (31 במאי 1948) וכן להקדים ולתאר את פרשות ההתגוננות הקודמות בארץ, מראשית ההתיישבות היהודית החדשה בסוף המאה הקודמת'. בהכרזה הרשמית על הפקת הספר נאמר כי 'ההנהלה הצינונית ומשרד הביטחון של ממשלת ישראל החליטו לפרסם את תולדות ההגנה בארץ ישראל מראשית שיבת ציון בדורות האחרונים ועד הקמת צבא ההגנה לישראל'. עורכי הספר - שאול אביגור, יצחק בן-צבי, בן ציון דינור, יהודה סלוצקי, אליעזר גלילי וישראל גלילי - ביקשו לנצל את היכולת הממסדית לצורך כתיבתו והפקתו של הספר ואף לצורך הפצתו ברבים (לב 2007: 130-131).

לב טוען כי תפיסותיו של בן-גוריון על מלחמת העצמאות חלחלו לספרי

הוצאת משרד הביטחון וצה"ל, ואף לספרי הוצאות אחרות ובעיקר אלה שהיו קשורות לתנועת העבודה. בן־גוריון ביקש אפוא לעצב את ההיסטוריה מעל דפי הספרים על פי תפיסותיו, ולא זו בלבד אלא גם להנחילן לסופרים ולאנשי רוח שראה בהם שליחי מפא"י לביסוס מעמדה הפוליטי. אנשי רוח אלה 'הולאמו' וסייעו לו בעיצובה של תרבות לאומית. יתר על כן, במערכה על עיצוב הזיכרון הקיבוצי הרבה בן־גוריון להשתמש באנשי תקשורת ולנצל את יתרונות השררה. כל אלה חוללו הלכה למעשה מציאות שבה היה בן־גוריון מנהיג מלחמת העצמאות וגם מי שכתב את תולדותיה (שם: 132-134).

בשנת 1952 נתקבלה החלטה במטה הכללי של צה"ל להקים את ענף היסטוריה שיארגן את כתיבתם של קורות מלחמת העצמאות כתיבה מחקרית מסודרת. תפקידי הענף הוגדרו: לוודא את רישומם של המאורעות, השיקולים, ההחלטות והמבצעים בצה"ל על כל דרכיו; ליזום ולבצע את המחקר ההיסטורי-צבאי בצה"ל ולוודא שיופץ בקרב כל הגורמים הנוגעים בדבר בצה"ל; להנחות ולכוון את ארכיון צה"ל בפעולותיו (בר־און 2001: 167-168). ואולם מעבר לחקר המלחמה והדרכת לקחיה היה ענף היסטוריה גם מעורב בעיצובו של הזיכרון הקיבוצי הרשמי שביקש צה"ל לעצב באותן השנים. הרצון להעמיד לקחים לאומיים נוסף על הלקחים הצבאיים, להעניק לאירועי מלחמת העצמאות משמעויות לאומיות ולתרגמם למסרים חינוכיים - רצון זה בלט לכל אורך דרכו של הענף (שם: 178-180).

בסוף שנת 1953 החליטה 'עיינות', הוצאת הספרים של מפא"י, להכין לפרסום סדרת ספרים שיסכמו את הישגי ישראל בשנותיה הראשונות, בעריכתו של דוד בן־גוריון. כתיבת הכרך שנועד לספר את סיפורה של מלחמת העצמאות הוטלה על העומד בראש ענף היסטוריה נתנאל לורך. עם הפצת הטייטה הראשונה בשנת 1953 בקרב קצינים בכירים שהשתתפו במערכות המלחמה, החלו להישמע קולות נגד תוכני הטייטה ונגד האובייקטיביות 'היתרה' שנקט לורך בכתיבתו. רב־אלוף יעקב דורי, שהיה רמטכ"ל מלחמת העצמאות, הפליא לבקר את הטייטה ודרש להקים ועדת עריכה. זו אכן הוקמה, ועם התקדמותה הוחלט להטיל על ישראל בר את כתיבתו מחדש של הכרך על פי 'רוח המפקד'. ואולם כתיבתו של בר לא נסתיימה ולא ראתה אור, חוץ ממאמרו 'קרבות לטרון'. בשנת 1957, עם דרישותיהם של קציני החינוך במטכ"ל לעבד את טיוטת 'ספר המדינה' כ'ראשי פרקים להסברה', קיבלה עליה מערכת ההוצאה לאור 'מערכות' לעבד את החומרים לספר, לערכו ולהפיצו בכותרת תולדות מלחמת הקוממיות: סיפור המערכה. בתחילת הספר, שראה אור בשנת 1959, הובא מאמרו של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון, מאמר שחיבר במיוחד לספר זה. זו אפוא דוגמה לסיפר־העל שביקש לקבע בתודעה הציבורית (שם: 185-192).

ספר הפלמ"ח - רקע

המאבק על ההגמוניה – מפ"ם ומפא"י

מפ"ם נוסדה בראשית 1948 באיחודה של מפלגת פועלים השומר הצעיר בארץ ישראל עם המפלגה לאחדות העבודה - פועלי ציון. האידיאולוגיה של שתי המפלגות היתה ביסודה משלב של ציונות וסוציאליזם (חלמיש 2014: 207-209). כבר בהקמתה הציבה מפ"ם את עצמה כחלופה למפא"י. שורשי הסכסוך בין שתי המפלגות היו נעוצים בסירובו של השומר הצעיר להצטרף למפא"י בשנות השלושים למאה ה-20, בנטיית הפרו-סובייטיות שפיתחו אנשי השומר הצעיר ויצחק טבנקין באותן השנים, ובפילוג שחל במפא"י בשנים 1942-1944 סביב נושאים רבים. אמנם מפ"ם היתה שותפה במנהלת העם ובממשלה הראשונה של המדינה, אך שותפות זו נקלעה למשבר עם פירוק מטה הפלמ"ח ועם פיטורי ישראל גלילי, אחד מראשי מפ"ם שכינה כראש המפקדה הארצית של ההגנה לצדו של שר הביטחון דאז דוד בן-גוריון (בראלי וקידר 2011: 54-56).

מפ"ם, אשר מרבית חבריה היו אנשי הפלמ"ח ומפקדיו, החלה להיאבק במפא"י בזירה הפוליטית כנגד ההחלטה לפרק את הפלמ"ח. מאבק זה לא נסב בעיקרו על שאלת אחיזתה של תנועת העבודה בצבא, אלא על השאלה בידי מי מתנועת העבודה יהיה הכוח. לא עמדה עקרונית אנטי-ממלכתית הניעה את אנשי מפ"ם ואף לא מאבק כוחני על חלקם בשליטה על הצבא. זו היתה הביקורת החריפה על דרכם של בן-גוריון ומפא"י לעיצוב המדינה החדשה. לתפיסתם, גרסתו של בן-גוריון לממלכתיות חתרה תחת ההישגים החברתיים שהושגו לפני מלחמת העצמאות, ולמעשה המדינה צועדת לכיוון של מבנה חברתי קפיטליסטי. הממלכתיות הבן-גוריונית נתפסה בעיני מפ"ם כמתקפה כוללת על מגזר הוולונטריזם הסוציאליסטי שהתפתח בימי המנדט, וכפלישה לזירות הכרעה נורמטיביות עצמאיות - תנועת ההתיישבות, הסתדרות העובדים וכיוצא באלה. ברטוריקה זו כרכה מפ"ם יחד את הפלמ"ח, את הסוציאליזם בישראל, את הגבלת כוחו של ראש הממשלה ושר הביטחון ואת שימור כוחה של תנועת העבודה (בר-און 2001: 149-150; בראלי וקידר 2011: 56-62; חלמיש 2014: 212).

המדינה, לתפיסתה של מפ"ם, היוותה מכשיר ייחודי ובעל עצמה להגשמת יעדי הציונות הסוציאליסטית ואף שימשה מערכת תמיכה למסגרות הוולונטריות הקיימות. אם כך, הרי שהמדינה היא מכשיר בידי המעמד ההגמוני בחברה. מתוך תפיסה זו ראתה מפ"ם לעצמה זכות ואף חובה להשפיע על אופי המדינה, על הצבא, על החברה והמשק כולו (צור 2000: 8-10). עמדת מפ"ם אשר לממלכתיות נעה אפוא בין ממלכתיות סוציאליסטית ובין אנטי-ממלכתיות מגזרית. הרטוריקה האנטי-ממלכתית שלה והצגת הממלכתיות ככלי להשלטת הקפיטליזם שימשו

כסות לשאיפות של מפ"ם וחבריה לבדל את המפלגה והגופים המזוהים אתה מכלל החברה הישראלית ומוסדותיה הריבוניים. המפלגה מיצבה את עצמה לא כאלטרנטיבה שלטונית אלא כאלטרנטיבה רעיונית למפא"י (חלמיש 2014: 222). זה היה מאבק כנגד פלישת המדינה לתחומיהן של תנועות ההתיישבות והסדרות העובדים - מאבק שהתבסס על השאיפה לממלכתיות הסדרית (בראלי וקידר 2011: 63-65; ינאי 1982: 43).

ערב הבחירות הראשונות בינואר 1949 משכה מפ"ם את לבו של חלק מהעם, כפי שכתב לימים אורי אבנרי: 'זה היה מובן מאליו. מפ"ם של אז - מפ"ם המאוחדת - היתה מפלגת הלוחמים, מפלגת החבר'ה, מפלגת הפלמ"ח ושאר החטיבות הקרביות. נדף ממנה ריח-ניחוח של ארצישראליות אמיתית, שורשית' (חלמיש 2014: 220). תפקיד מיוחד בבחירות מילאו לוחמי פלמ"ח שהיו לסופרים ומשוררים - חיים גורי, חיים חפר, מתי מגד, משה שמיר, יגאל מוסינזון ואחרים. מפ"ם הלכה אפוא לבחירות 'עטורת זרי דפנה ושירי תהילה' (צחור 1997ב: 190). ואולם, עם גלי העלייה הגדולים ששטפו את המדינה עם הקמתה, לא הצליחה מפ"ם בתקופה שקדמה לבחירות להגדיל את מספר חבריה בשיעור ניכר. במשך שנתיים, שנות השיא של העלייה ההמונית, לא גדל מספר חברי מפ"ם אלא ביחס שולי לגידול הכללי של האוכלוסייה. מסריה הקולקטיביסטיים לא היו עוד נחלת הכלל אלא נחלתו של מגזר אליטיסטי בתוך החברה כולה. במערכת הבחירות לכנסת הראשונה פרסה המפלגה בריש גלי את מצעה החברתי, הכלכלי והביטחוני, בעוד למעשה היא נאבקה על השאלה מי תרם יותר להקמת המדינה. מאבקם של מפ"ם וחבריה על מקומם בזיכרון הלאומי כוון בעיקר כנגד מפא"י. זה היה מאבק על הסיפור של המפלגה, על המלחמה - על החמצותיה ומחדליה מעשי ידיו של בן-גוריון, ועל הצלחותיה שהושגו בזכות הפלמ"ח (בר-און 2001: 143-147; חלמיש 2014: 221; יזהר 2005: 90).

בהיודוע תוצאות הבחירות לכנסת הראשונה, נדרשה המפלגה לחשבון נפש. 19 המנדטים שקיבלה אמנם הציבו אותה כמפלגה השנייה בגודלה בכנסת, אך לא כגורם המאיים על ההגמוניה של מפא"י. נקודת שבר זו הפכה את מפ"ם לגוף מופנם שהתמקד במאבקים פנימיים. המפלגה החלה להתנתק מן הזירה הפוליטית הקונקרטית הלאומית ובד בבד יצרה לעצמה תרבות פוליטית ייחודית. הזיכרון הקיבוצי של חברי מפ"ם, זיכרון החלוציות, לא היה עוד מעוגן בקרקע מוחשית (צור 1998: 81-83; צחור 1997ב: 196). בן-גוריון ומפא"י תרמו גם הם לדחיקתה של מפ"ם אל שולי העשייה בתחום הפיתוח הכלכלי, החברתי, הביטחוני והמנהלי. עם התיישבות העולים במושבים החדשים, בערים ערביות נטושות ובערי הפיתוח, נדחקה ההתיישבות הקיבוצית אל השוליים. בהציגו את הגישה הממלכתית כאידאולוגיה ההולמת את המציאות הישראלית החדשה, דחק בן-גוריון את מפ"ם לשולי התודעה הציבורית כמפלגה החיה בעבר (יזהר 2005: 92). דחיקה זו, בשילוב תהליכי פירוק והפרדה פנימיים בין החטיבות של מפ"ם, ירידה במספר המנדטים בבחירות לכנסת

השנייה ביוני 1951, ופרשות משפטי פראג ועלילות הרופאים במוסקבה - כל אלה הביאו את מפ"ם בשנת 1954 לידי פירוקה (שם: 91-126).

פירוק הפלמ"ח ומאבקה של מפ"ם נגד פירוק

כל שנות קיומו פעל הפלמ"ח בשני מישורים מרכזיים: האחד, בביצוע משימות לחימה צבאיות כמו פשיטות, התקפות ואבטחה; והאחר, בהשתתפות פעילה במעשה ההעפלה ובתהליך ההתיישבות. הפלמ"ח היה מעורב למעשה בתחומים אזרחיים וצבאיים כאחד. במלחמת העצמאות החלה להתבסס במטה הפלמ"ח התחושה כי יחידותיו הצליחו להיהפך לחיל החלוץ הצבאי של צבא ההגנה לישראל. לתפיסתם של חברי הפלמ"ח ומפקדיו, שרובם כאמור זוהו עם מפ"ם, מן הראוי שהצבא הסדיר שלאחר המלחמה יישען ויתבסס על הפלמ"ח ככוח הסדיר והמגויס של צבא ההגנה לישראל (פעיל 1995: 70, 94).

ואולם, שלא לפי התפיסה שרווחה בקרב חברי הפלמ"ח וראשי מפ"ם, בנובמבר 1947 החליט הפיקוד העליון בראשותו של בן-גוריון להעביר את מחלקת הטייסים של הפלמ"ח לשירות האוויר, ואת מחלקת המסערים לשירות הידיעות, ולמעשה להלאים גופים אלה. זו היתה הסנונית הראשונה שבישרה את פירוק הפלמ"ח ואת קליטת חטיבותיו לתוך הצבא ההולך ונבנה. כעבור חודשים מספר, במאוס 1948, הורה בן-גוריון להקים את חיל הים כזרוע נפרדת שתהיה כפופה למפקדה חדשה במטכ"ל. הוראה זו פירקה למעשה את הפלוגה הימית (פלי"ם) שפעלה כגוף נפרד הכפוף למטה הפלמ"ח. יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח דאז, מתח ביקורת קשה על מהלך זה והדגיש את עמדת מפ"ם כי צה"ל, העתיד לקום במאי 1948, חייב להמשיך ולטפח את מורשת הפלמ"ח ולקיים את כל גופיו (שם: 96-103).

מנגד גרס בן-גוריון, כי מורשתו הצבאית של הפלמ"ח אינה חיונית אלא היא מורשת מופרזת של אחוות חברים שלא תוכל לעמוד במלחמה סדירה כצבא סדיר ומאורגן. בן-גוריון שאף להעניק לצה"ל מבנה רציונלי-היררכי ולהגביר את תהליך ההתמקצעות שלו. הפלמ"ח, שנולד מתוך ההגנה, לא נתפס בעיניו כדגם אפשרי לבניית צבא מקצועי אלא כמיליציה מזוינת המזוהה עם מפ"ם. מבחינתו, מפקדי הפלמ"ח ואנשיו היו חברי מפ"ם שגדלו על ברכי האידיאולוגיה השמאלית הציונית הרדיקלית, ולפיכך חשש בן-גוריון שיחידות הפלמ"ח לא תהיינה נאמנות וכפופות בעת הצורך להוראות הממלכתיות של ההנהגה (יזהר 2005: 87; ינאי 1982: 41-43; פעיל 1995: 96-103; שפירא 1985: 50).

בן-גוריון לא מצא אפוא הצדקה צבאית מקצועית לקיים מטה נפרד לשלוש מתוך עשר חטיבות הרגלים של צבא ההגנה לישראל. ככל שהתקדמה הקמתו של הצבא וככל שהתפתח המטה הכללי ראה בן-גוריון במטה הפלמ"ח חוליה מיותרת בין המטכ"ל לשלוש החטיבות. את עניין הפלמ"ח כרך בן-גוריון בשאלת ריבונותה של הממשלה וסמכותה הבלבדית בכל הנוגע לכוח הצבאי במעבר

מיישוב למדינה, ובמלחמה שהיתה בשיאה. לתפיסתו, ייחודו של הפלמ"ח אבד לו משעה שהחל הגיוס הכללי למלחמה, שעה שנהפכו היחידות כולן ממיליציה לצבא מגויס. הפלמ"ח נתפס בעיניו כמונופול של מפ"ם, ככוח הכפוף למרותה של מפלגה כזו ואחרת. מעתה, גרס בן-גוריון, על הפלמ"ח להיות כפוף לעקרונ היסוד של השוויון בצבא ולמשמעת הבנויה על ציות למקור אחד ויחיד (גלבר 1986: 160-169; שפירא 1985: 52-53).

האליטיזם הבדלני של הפלמ"ח נראה לבן-גוריון כהמשכה של החלוציות הפרטיקולריסטית-תנועתית, המנוגדת לתפיסת השליחות ההמונית, הכללית ונטולת החשבון הפוליטי ששאף לקדם עם הקמת המדינה. לגרסתו, מה שניתן היה לעשות בתקופת 'המדינה שבדרך' בכוחם של החלוצים, ניתן לעשותו עם הקמת המדינה בכוחה שלה ושל מוסדותיה. תפיסת הממלכתיות של בן-גוריון לא שללה אפוא את החלוציות הפרטיקולריסטית-תנועתית, אלא היא יצרה מסגרת פרשנית חדשה המחייבת לשנות את עולם המושגים של היישוב ואת סדר העדיפויות שלו. אליבא דבן-גוריון, במציאות החדשה, נאמנויות שמקורן במסגרות מצומצמות יש להעתיקן אל מסגרות רחבות של אומה שלמה (גלבר 1986: 268-270; שפירא 1985: 60-61).

כנגד טיעונו של בן-גוריון טענה מפ"ם ליעילות הצבאית של הפלמ"ח לעומת היחידות האחרות, וציינה את הרוח החלוצית, המקורית והמיוחדת שיש לשמר ולטפח גם במסגרת צבא סדיר. לראייתה, כעת יותר מתמיד יש צורך לשמור על חטיבת המחץ של הצבא וליישם שיטות 'פרטיזניות' שהתמחה בהן הפלמ"ח. את שאיפתו של בן-גוריון לפרק את הפלמ"ח הציגה מפ"ם כחלק מניסיון להשתלט על הצבא משיקולים פוליטיים, וטענה שהפלמ"ח פתוח בפני חברי כל התנועות והמפלגות ואין הוא צבא מפלגתי (גלבר 1986: 168-171). מפ"ם נאבקה אפוא לא כנגד פירוק הפלמ"ח גרידא, אלא כנגד דמות הצבא הסדיר המבוסס על קרייריזם בדומה לצבאות הסדירים המוכרים דאז ובראשם הצבא הבריטי; מאבק למען שימור רוחו של הפלמ"ח.

מפ"ם, כאפטרופוסית של הפלמ"ח בעיני עצמה, החלה להגיב על ההחלטות הביטחוניות כעל ניסיון לדחוק את רגליה מתחום מדיניות זה. בשל הקשר ההיסטורי של הפלמ"ח עם 'התנועה לאחדות העבודה' ובשל מספרם הגדול של חברי מפ"ם בדרג הפיקודי, ראתה המפלגה בפלמ"ח את מוקד השפעתה בצבא ההולך ומתגבש. הפלמ"ח הועמד אפוא במוקד ההתנגשות בין מפ"ם לבן-גוריון בעוד מטה הפלמ"ח נעשה סמל לשימור ייחודו של הפלמ"ח. משפורסמה בגלוי הוראת הפירוק שניתנה למטה הפלמ"ח באוקטובר 1948, ומשהוחלט לבטל את גיוס גרעיני תנועות הנוער לפלמ"ח החל בספטמבר 1948 ולגייסם דרך הגדנ"ע לנח"ל, התגייסה מפ"ם למאמץ פוליטי ותעמולתי מחודש נגד הוראת הפירוק, מאמץ שנוהל ברקע הבחירות הקרבות לכנסת הראשונה. מפ"ם הגישה ערעור פוליטי על ההחלטה בוועדת

הביטחון של מועצת המדינה הזמנית, ובה בעת קראה לאספות עם פומביות כאות מחאה ואף פעלה לקיומו של דיון בנושא במליאת הוועד הפועל של ההסתדרות. בסופו של הדיון נדחתה ההצעה של מפ"ם לעכב את פירוק מטה הפלמ"ח עד לאחר המלחמה. עקב זאת החליטה מפ"ם לפרסם כרוז מטעם גלילי אל חברי ההסתדרות כדי לשכנעם לכנס את מועצת ההסתדרות לדיון, לקיים כנס ארצי של חיילים חברי המפלגה ולהמשיך במאמצי ההסברה בקרב הציבור הרחב נגד פירוק המטה. מאמציה במישור הפוליטי, במועצת ההסתדרות ובדרגים הפרלמנטריים השונים נחלו כישלון נוסף. לפיכך לא היה למפ"ם אלא להיאבק על דעת הקהל מתוך פזילה לעבר הבחירות ההולכות וקרבות (גלבר 1986: 227-240; יזהר 2005: 88-89).

משנקבע תאריך הבחירות ל-25 בינואר 1949 החלו המפלגות לגבש את עמדתן במרץ. כחלק ממאבקה נגד פירוק מטה הפלמ"ח, ביקשה מפ"ם להודות עם הישגי המלחמה והקמת הצבא, ובעיקר ביקשה לזקוף אותם לזכות הפלמ"ח ומכאן לזכותה שלה. מפ"ם הציגה במצע את חזונה לצבא - צבא מיליציוני בעל גרעין מגויס דרך קבע ובמרכזו הפלמ"ח כחטיבה ארצית. דמותו הרצויה של הצבא עוצבה אפוא לפי מודל הפלמ"ח, ללא מחיצה מעמדית ופרוטקציוניזם מפלגתי (קדיש 2000: 31-35). בה בעת כיוונה מפ"ם את חצי התעמולה הפוליטית לעבר חיילי צה"ל ופעלה לקיים כנסים מחוץ לבסיסים (צור 1998: 50). ואולם מאמצים אלה לא נשאו פרי כפי שציפו ראשי המפלגה, ובתום הבחירות התברר כי מפ"ם זכתה כאמור ל-19 מנדטים בלבד. בן-גוריון, שעמד בראש מפא"י בת 45 המנדטים, הקים קואליציה בשיתוף הדתיים, הציונים הכלליים והפרוגרסיביים, ואילו מפ"ם נהיתה לאופוזיציה פרלמנטרית. נוסף על מכה זו, החל הרמטכ"ל להנהיג בצבא רה-ארגון, ובעיקר ארגון מחדש של החטיבות ובהן חטיבות הפלמ"ח. תהליך זה השלים למעשה את פירוקו של הפלמ"ח, ויחידותיו פוזרו במהלך 1949 בחטיבות האחרות. פירוק זה סימן את הדרתה המוחלטת של מפ"ם ממוקדי הכוח הביטחוניים דאז (גלבר 1986: 242-246).

ספר הפלמ"ח כזיכרון מתחרה

ביום שהוחל בפירוק הפלמ"ח, 7 בנובמבר 1948, הוחלט בישיבה האחרונה של מטה הפלמ"ח להפיק את ספר הפלמ"ח. המערכת כללה אנשים ממטה הפלמ"ח ומפקדי החטיבות, ולאחר שפורק הפלמ"ח המשיכה זו לפעול במסגרת ארגון חברי הפלמ"ח. בספר בן שני הכרכים, שערך זרובבל גלעד, משורר ואיש פלמ"ח, בסיועו של הסופר מתי מגד, נכללו מאות זיכרונות אישיים מאת חברים ומפקדים של הפלמ"ח לדורותיו, וכן דוחות של מטות ומפקדים, מברקים משדה הקרב, פרקי פרוזה, תצלומים ומפות. הספר, המגולל את קורות הפלמ"ח ואת פועלו ומבצעיו לפי סדר כרונולוגי, נזקק לתעודות ומסמכים שנאספו מחברי הפלמ"ח וממוסדות שונים. נוסף על כך, עורכי הספר נשענו על ביטאון הפלמ"ח וליקטו ממנו הוראות

של מטה הפלמ"ח, על עדויות ותעודות; וכן על העיתונות היומית, על ספרי הזיכרון ועל ספרים מן העיזבונות - כל אלה היו מקור ראשוני להלך הרוח הציבורי ולזיכרונות פרטיים של המאורעות. למרות שאיפתם לשמור על הגוון האישי ביקשו העורכים לכתוב עבודת מחקר היסטוריוגרפית המבוססת על עדויות בעל פה והצלבתן עם הכתוב, כדי להגיע ל"תמצית הפעולה" המעומתת מנקודות־ראות שונות' (גלעד ומגד 1953א: ח).

מטרתו המוצהרת של הספר היתה לזכור 'את הלוחמים אשר נתנו חייהם למען החיים ואשר עלילותיהם צרורות בספר הזה' (שם: ב). ואולם ספר זה לא היה אך ורק כרוניקה או ביוגרפיה של לוחמי הפלמ"ח. הספר היה גם בבחינת נשק, כפי שביטא זאת גלעד בפתח הדברים: 'ימלא הספר המוגש בזה את שליחותו לא רק כספר לדברי־הימים הצרורים בו וכמצבה לתפארת דור־נעורים רב־מעללים, כי אם גם ככלי חינוך ונשק לקראת הבאות' - נשק המכוון כלפי מי, ולקראת מה? רמז לכך נמצא בהמשך דבריו של גלעד, כי מטרת הספר 'לא לשכוח ולא לתת להשכיח את המעשים ואת העושים - למען ידעם העם וייחתמו בזכרונו סערת־מלחמת שחרורו ומעללי בניו-לוחמיו. למען יהיה הספר בידינו אבן־מסד בבנין עצמאותנו וריבונותנו' (שם: ז). אם כן, המילה הכתובה בספר והחינוך על פי רוחו הם שיהיו חוד החנית במאבק על הזיכרון, על חלקו של הפלמ"ח במלחמת העצמאות, על מעללי לוחמיו ועל הרוח הפלמ"חניקית הייחודית. יתר על כן, לא על הזיכרון כאובייקט המנותק מכל הקשר שהוא נסב המאבק, אלא על הזהות הלאומית השואבת מתוך זיכרון זה, מאבק על 'אבן־מסד בבנין עצמאותנו וריבונותנו'. מלבד סיפורו של הפלמ"ח ותיאור מעלליו וחלקו במבצעים השונים, כלל ספר הפלמ"ח ביקורות נוקבות כלפי ההנהגה המדינית והביטחונית דאז. לאורך הספר מתחו המחברים ביקורת על ההנהגה הציונית מתוך מה שנראה כניסיון לקעקע את הסיפור - אשר עוצב בידי ההנהגה המדינית והביטחונית בכלל ובן־גוריון בפרט - על הצלחת בן־גוריון בניהול המערכה. ביקורות אלה נועדו מחד גיסא לקעקע את הסיפור הלאומי דאז, ומאידך גיסא להזין את סיפור הפלמ"ח אל תוך סיפור־העל.

טרם המלחמה - מצב הכוחות וההכנות

בבחינת הספר תולדות מלחמת הקוממיות ניתן לזהות שלוש נקודות מפתח בסיפור־העל שביקש בן־גוריון להנציח בנוגע למצב הכוחות וההכנות ערב המלחמה: (1) מצב הנשק והמבנה הארגוני לקו בחסר, בעיקר בשל התנאים המדיניים דאז; (2) בן־גוריון הוא שזיהה את הסכנה הביטחונית וקרא להכפפת כלל משאבי היישוב לצורכי הביטחון בנקטו את גישתו המשברית; (3) בן־גוריון ראה סכנה קיומית בריבוי כוחות ורשויות ולפיכך קרא להכפיף את כלל הכוחות לרשות עליונה אחת. כעת נעמוד על נקודות אלה.

בבואו לתאר את מצב הכוחות וההכנות טרם המלחמה, חזר והדגיש בן־גוריון כי

מצב הנשק והמבנה הארגוני של הכוחות המזוינים ביישוב לוקים בחסר:

ביקורי במקומות הישוב, שיחותי עם מפקדי פלמ"ח, שאר יחידות ה'הגנה' והנטורים הוכיחו לי שאין אנו מוכנים ומאומנים עדיין למבחן הצפוי לנו. במחלתת אי-אפשר היה לתת אימון מספיק לעמוד נגד צבא סדיר, ולא נוצל כראוי הנסיון וכוח-האדם של הגדודים היהודיים בצבא הבריטי. אפילו ב'חטיבה' [פלמ"ח] האימון לא היה מספיק. הרגלי-המחשבה והאימון ב'הגנה' היו צמודים להתגוננות סטטית, להגנה על נקודות [...] ה'הגנה' ידעה כמובן ערכו של הנשק, אבל יכלתה להשיגו או ליצרו היתה מוגבלת [...] לחברי ה'הגנה' [...] לא היה אימון צבאי, ואי אפשר היה לקיים במחלתת מוסדות-חינוך צבאיים ראויים לשמם [...] המשמעת היתה לקויה (בן-גוריון 1959: 28-29).

את הסיבות לפערים אלה תלה בן-גוריון בתנאים המדיניים דאו ובהגבלות שהושטו על היישוב ועל כוחות ההגנה. לראיתו, יכולתה של ההגנה להשיג נשק או לייצרו היתה מוגבלת, גם בגלל חוסר אמצעים וגם בגלל תנאי המחלתת. נוסף על כך, לא ניתן היה בתנאי מחלתת להתאמן בנשק כבד, אווירי או ימי, לא לקיים מוסדות חינוך צבאיים ואף לא להנהיג משטר צבאי כמו בצבאות זרים. פועל יוצא, המשמעת היתה לקויה כפי שתיאר בן-גוריון בכתביו (שם: 29).

ערב המלחמה ראה בן-גוריון את הסוגיה הביטחונית כעניין גורלי לארץ ולמעמד הפוליטי של המדינה. לפיכך קרא להגדיל את התקציב, לכונן משטר ביטחון ולגייס גיוס מלא את המשק, את הכלכלה ואת כוח האדם בארץ ובעולם לצרכים הביטחוניים ההולכים וגוברים. בעניין ה'חומר האנושי' גרס בן-גוריון:

יש לשכלל שכלול רב את אימונו, משטרו, תכנונו, חינוכו הציוני והצבאי, כושר פעולתו וכושר מרצו; יש לזיינו ולאפסנו בציווד מלחמתי ומשקי בכמות ובאיכות נאותה, שיעניק לו כושר תנועה ופעולה בכל מצב חמור, ויש להתאים מבנהו לנסיבות החדשות ולצרכים הגדלים ומחמירים, מתוך שימוש מלא בנסיון הצבאי שרכשנו אנחנו ורכשו אחרים במלחמת-העולם האחרונה, ומתוך ניצול כל כיבושי המדע והטכניקה החדשים לצרכי התגוננותנו (שם: 30-31).

גש מיוחד שם בן-גוריון בחשיבות החלתו של משטר צבאי חדש, בייחוד בארגון מחדש והכפפה של כלל הכוחות המזוינים בארץ למסגרת המדינית החדשה. זו דוגמה מובהקת לגישתו הממלכתית שראתה בריבוי הכוחות והרשויות סכנה קיומית שיש לפעול נגדה:

היו אז בארץ רשויות מרובות שטיפלו בהגנה [...] ב'הגנה' עצמה היו רשויות נפרדות. 'החטיבה' [פלמ"ח] היה לה מטה משלה שגייס ואימן וגם פעל

במקרים רבים על דעת עצמו [...] הישוב המפוצל הורגל להעדיף אינטרסי קבוצות, חוגים וגם יחידים על אינטרס הכלל [...] בשעת־מלחמה היתה בריבוי רשויות - סכנת קיום [...] אנשים הנושאים נשק ויש להם כוח שאין לאחרים מהווים תמיד סכנה לציבור. אנשים שיש להם עודף כוח שאין לאחרים, ואין כוח זה כפוף לרשות עליונה לאומית, מהווים סכנה ציבורית. ואנשים אלה ייקראו לעמוד בשער בפני גייסות אויבים - ובלי משמעת צבאית חמורה וכפיפות לרשות יחידה, עליונה - אין המגויסים מסוגלים להילחם. אם אנו נאלצים לתת נשק ביד כל צעיר - עלינו להבטיח שהנשק הזה ישמש אך ורק למטרה שלשמה נועד (שם: 51).

ואולם גם לאחר שהוקמו שני מוסדות מרכזיים, מועצת המדינה הזמנית והממשלה הזמנית, עמד בן־גוריון על דעתו שההגנה, הפלמ"ח, האצ"ל והלח"י מהווים סכנה קיומית באשר אינם סרים למרות הסמכות העליונה. מתוך גישתו המשרבית בחר בן־גוריון לתלות את החזקתו בתיק הביטחון בצורך להכפיף את כלל הארגונים לצבא ולשלטון העם. מבחינתו, 'המשטר שהיה קיים ב"הגנה" - לא יסכון במצב הנוכחי [...] כל חברי ה"הגנה", חברי פלמ"ח וחייילים, - ולא חשוב באיזה שם ייקראו, - יהיו כפופים לרשות אחת, ולרשות אחת בלבד, וכולם יהיו כפופים לרשות זאת במידה שוה' (שם: 54).

כנגד סיפר זה הוצגה עמדתם של כותבי **ספר הפלמ"ח** ועורכיו, ואפשר לסכמה בנקודות אלה: (1) הצד הישראלי אמנם לקה בחסר, אלא שמלבד המגבלות המדיניות, מוסדות היישוב הם שגרמו לכך; (2) ארגון ההגנה הוא שהחליט והוא שהיה אמון על הקמת צבא ההגנה לישראל; (3) הפלמ"ח היה נתון למרות המטה הכללי והפיקוד העליון ולא היווה סכנה. כעת נעמוד על נקודות אלה.

שלא כבן־גוריון, שהרבה להזכיר את ציוד הלחימה הלקוי ואת ההכשרה החסרה של הכוחות השונים, מחברי **ספר הפלמ"ח** עסקו בפערים אלה אך מעט ובתמצית. לעתים תלו המחברים את הפערים בגורמים מדיניים, ובייחוד ב'שלטונות המנדאטוריים [אשר] שללו מה"הגנה" את חופש ההיערכות' (גלעד ומגד 1953: א: 10). אלא שבן־גוריון עסק במצב ההכנות הלקוי כדי להדגיש את תפקידו כ'ראשון לזוהת' וכדי להסביר את רצונו להכפיף את כלל הכוחות למסגרת מקצועית אחת, ואילו יגאל אלון הציג ב**ספר הפלמ"ח** נקודת מבט שונה. אלון, שהיה בשנת 1953 רחוק ממוקדי ההשפעה הקואליציוניים ולא היה מחויב למשמעת פוליטית כלשהי, סבר שהצד הישראלי לקה בכמה ליקויים חמורים ערב המלחמה. לדוגמה, בכל הנוגע לרכישה וייצור של נשק קל וכבד, אלון גלגל את האחריות לפתחם של מוסדות היישוב אשר הטילו מגבלות תקציב וסייגים מדיניים באופן שמנעו מכוחות ההגנה את כל האפשרויות. לראיתו, 'קצב הגיוס, האימונים, רכישת הציוד, התחבורה ואירגון הכוחות', בתקופת הביניים בטרם פרצה המלחמה, 'התנהלו באיטיות ובחוסר־כשרון

מדהים, בכל הנוגע לתחום המנהלתי של הבעייה, דבר שבגללו 'חודשים יקרים בזבזו' (גלעד ומגד 1953:ב:8-11).

דוגמה מובהקת לכך הביא אלון את קצב הגיוס ערב המלחמה. לטענתו, מטה הפלמ"ח הוא שקרא למוסדות הלאומיים להכריזו על צווי גיוס כלליים שהיה להם תוקף חוקי ומחייב. לראייתו, 'המוסדות הלאומיים לא ניצלו עד תום את סמכותם הממשית והמוסרית כדי להטיל גיוס חובה כללי וללא פרצות' (שם: 11), והתוצאה - 'זמן קצר לאחר מכן הוטלו לקרבות מאות לוחמים שלא ניתן להם אפילו אימון אלימנטרי' - האשמה חמורה (שם: 12). מה הסיבה לכך? שואל אלון, האם 'בשל היעדר בטחון עצמי מספיק, או שמא סבורים היו שלא נודקק לגיוס באמות-מידה כה גדולות?' - שאלה שמטילה ספק בכשירות ההנהגה דאז (שם: 11). דוגמה להשלכות של ההכנות הלוקות בחסר נשמעת מדברי אלון בדבר הפרצות בשטח שלא נמצא להן פתרון ראוי מבלי 'כל הצדקה אובייקטיבית', כמו רצועת החוף שבין חדרה לפתח תקווה ושחרור ירושלים. ליקויים אלה תלה אלון ב'הגבלות המדיניות שהועמדו בהן [...] [ש]באו מחוסר מאמצים מספיקים של ההנהלה הציונית להגביר בעוד מועד את אפשרויות ה"הגנה" וביחוד להגדיל את כוח הפלמ"ח' (שם: 31).

אשר לשאלה מי הוא ש'ראה את הבאות': לתפיסתם של מחברי **ספר הפלמ"ח** זה היה ארגון ההגנה שצפה את הבאות והחליט להקים את צבא ההגנה לישראל. ישראל גלילי תיאר את תפקידי ההגנה באותה העת: 'להחזיק ולהתבצר בכל יישוב ויישוב [...] להגן על התחבורה [...] להפריע להתארגנות האויב [...] ותוך כל אלה: לקרוא אל הדגל את כל כוחות ה"הגנה", לגייס ולארגן את חטיבות חיל-השדה, לכונן את השירותים הצבאיים, לרכוש ולייצר נשק, לצבור ציוד, להשתלט על ה"תוהו ובוהו" (גלעד ומגד 1953:א:סח). לשם כך היה על ההגנה 'להקים ולבנות צבא גדול-ממדים, שירותים וחילות מקצועיים ולאמן רבבות טירונים שלא החזיקו נשק מימיהם' (שם: עב). אם כן, לראייתו של גלילי ההגנה היא שהחליטה 'להקים את צבא ההגנה על ידי גיוס כללי ולהעמיד את היישוב כולו במערך מלחמה, להתכונן למועדים המדיניים המכריעים, העתידיים להיות גם מועדי הפלישה הגלויה של צבאות ערב' (שם: סח). נראה אפוא כי מחברי **ספר הפלמ"ח** לא ביקשו לסמן גורם ספציפי כגורם האחראי להקמת צה"ל, אלא הם ראו בארגון ההגנה כולו את הגורם שקרא להקים את צה"ל מתוך הבנת כורח השעה. רוצה לומר, אין לזקוף את הקמת צה"ל לזכותו של אדם אחד ויחיד - בן-גוריון - אלא להנהגה הביטחונית דאז.

הנקודה השלישית שנדרשו לה מחברי **ספר הפלמ"ח** היא נאמנותו של הפלמ"ח למרות הסמכות עליונה. המחברים חוזרים ומדגישים לאורך הספר כי הפלמ"ח היה נתון למרות ההגנה בכל עת, אף שנשא לראייתם בנטל הכבד ביותר. הפלמ"ח, שהופעל על ידי המטה הכללי באמצעות המטה הארצי של ארגון ההגנה, היה כפוף לפיקוד העליון ומילא 'את השליחויות שהוטלו עליו, על הצד היותר טוב, לשיבועות

רצונו המלאה של המטה הכללי' (שם: סז). נקודה זו שבה ועלתה בדבריו של גלילי בנוגע לסוגיית פירוק הפלמ"ח:

הפלמ"ח פורק עקב ההתנגדות לרוח החירות הפלמחית, המעוררת, המתסיסה, המעזיזה לחשוב ולשאול - אף בגדר שמירת המשמעת הצבאית. אדרבה: הפלמ"ח נחשב, לפי תפיסה זו, מסוכן יותר דווקא משום שמעולם לא חטא בעבירה על הנאמנות למרות הלאומית, לא בהפרת משמעתה (שם: פח).

בתגובה לדברי בן-גוריון שהפלמ"ח לא סר למרות הסמכות עליונה בהפעילו אגף אפסנאות משלו, טענו מחברי ספר הפלמ"ח כי זה היה כורח המציאות, שעה שהיערכות היישוב היתה לקויה: 'אגף האפסנאות שלו, שהיה אחד האגפים המפגרים ביותר מרבית ימי הלחימה, לא סייע במידה ראויה' (גלעד ומגד 1953:ב: 11). נראה אפוא כי מחברי ספר הפלמ"ח ראו חשיבות להדגיש כי הפלמ"ח פעל תמיד כחלק מהכוחות המזוינים של היישוב ושל המדינה וכי סר למרות ההנהגה הביטחונית. עם זאת, כאשר נדרש לפעול מחוץ לסדר שהוכתב מלמעלה - כמו במקרה של אגף האפסנאות - הוא עשה כן מתוך כורח השעה.

מהלך המלחמה ותוצאותיה

בבואנו להשוות בין סיפר אחד למשנהו בנוגע למהלך המלחמה ותוצאותיה, ניכר שקיימים שני הבדלים עיקריים שראוי לעמוד עליהם: תוצאותיהם של מבצעים צבאיים; ופערי מנהלה בעת הלחימה עצמה. בבחינה של תיאור המבצעים מנקודת ראייתם של המפקדים הבכירים כיגאל אלון, עולות ביקורות על אי-מיצוי מהלכים צבאיים מטעמים מדיניים - ביקורות שזכות בחלקן לתגובה מצד מחברי ספר תולדות מלחמת הקוממיות. בתיאור מבצע נחשון למשל טוען אלון כי 'שעת הכושר שנוצרה עם מבצע 'נחשון' לא נוצלה כהלכה והפרודור לירושלים לא נתבסס, דבר שאפשר היה לעשותו באמצעים לא גדולים יחסית' (שם: 25). לתפיסתו של אלון, גם פירוק מטה מבצע יבוס, מבצע שנועד לחזק את ביטחונה של ירושלים ולהוות שלב מקדים לקראת שחרורה של ירושלים כולה - פירוק זה היה מוקדם מדי 'דווקא בשעה שהיה דרוש ביותר כדי לפעול בכוחות משותפים לשחרורה המלא של העיר ומפקד המבצע הועבר מהפיקוד על חזית ירושלים רבתי. במשך שבועות רבים לאחר מכן לא היה עוד פיקוד משותף ל"הראל" ולכוחות חיל-השדה של ירושלים, אף-על-פי שהם פעלו למעשה באותה חזית' (שם: 28). נקודה זו לא זכתה לתגובתם של מחברי תולדות מלחמת הקוממיות כאשר נפנו לעניין מבצע יבוס ואלה שבאו אחריו - מבצע מכבי ומבצע קלשון. הפעם היחידה שהזכירו נושא זה היתה בתיאור מאמצי ההתחברות של כוחות הראל ועציוני לרובע היהודי במאי 1948: 'בשל היעדר מפקד אחד לשני הכוחות, לא תואמו בהתקפה אחת, ונערכו שני נסיונות פריצה נפרדים' (ענף היסטוריה במטה הכללי 1959: 203). עולה השאלה: מדוע מחברי

תולדות מלחמת הקוממיות לא כתבו במפורש את הסיבה להעברת מפקד מבצע יבوسی מהפיקוד על חזית ירושלים, ולא את הסיבה לפירוק מטה המבצע? אשר למבצע יואב, טען אלון כי חבל הרי חברון שכלל גם את גוש עזיון הוחזק בידי יחידות מצריות מועטות ובלתי מובחרות, ולפיכך ניתן היה לכבשו בקלות. תנועתה של חטיבת הראל היא שאפשרה דה-יורה את כיבוש רכס הרי חברון, אך מטעמים מדיניים ו'בתוקף פקודה מגבוה' נבצר ממנה לעשות כן (גלעד ומגד 1953ב: 423-424). נקודה זו זוכה לכמה מילים בתולדות מלחמת הקוממיות: 'ב-22.10.1953, בשעה 15:00, ניתנה פקודה להפסקת האש. בכך נסתיים מבצע "יואב" (כולל מבצע "ההר")' (ענף היסטוריה במטה הכללי 1959: 312). תיאור קצר וחסר זה שוב מעורר תהייה: מדוע לא פורטו הסיבות והנסיבות שבעטיין ניתנה הפקודה להפסקת אש? בדומה טען אלון כי במבצע חורב, עם חדירת כוחות חזית הדרום לסיני, נדרשו הכוחות מ'חמת שיקולים מדיניים כבדי משקל (הגם שאין לראותם כמכריעים) - לפנות את אדמת מצרים (2.1.49) מבלי שהספיקו] לנצל את מטרת האיגוף העמוק' (גלעד ומגד 1953ב: 426). אלון האשים את ההנהגה שנכנעה ללחצים דיפלומטיים וגרמה להתהוותה של סכנה ברורה לכוחות הישראליים:

אולם המישגה העיקרי לא היה כל-כך בעצם המבצעים שנשלו כשם שבהפסקת המבצעים בטרם-עת, או במבצעים שלא הוחל בהם כלל [...] ברי כי הקשיים הדיפלומטיים שהרתיעו את ההנהגה מהילחם על שלמות הארץ, שמנעה מהרחיב את הגבולות-לא-גבולות הנוכחיים, והניעה לעצום עיניים על הינצלות עיקר כוחות האויב ועל הישארות בסיסים ברשותו, בתוך גבולות ארץ-ישראל, - מהווים לגבינו סכנת קבע בעליל (שם: 435-436).

דווקא בתיאור מבצע זה מחברי תולדות מלחמת הקוממיות עומדים בהרחבה על ההתפתחות המדינית ונותנים הסבר מפורט על המהלכים המדיניים:

ערב מבצע 'חורב' הודיעה מדינת ישראל לאומות המאוחדות, שהיא רואה רשות לעצמה לפעול נגד המצרים מאחר שהללו מסרבים לפתוח במשא-ומתן על שביתת-נשק, בניגוד להחלטת מועצת-הבטחון מ'16.11.1953 [...] הבריטים טענו, כי בהתאם להסכם האנגלו-מצרי משנת 1936 עליהם להגן על מצרים [...] בריטניה הציגה לישראל אולטימטום התובע נסיגת כוחותיה מגבול מצרים [...] ושינגטון עצמה צירפה לאולטימטום הבריטי אזהרה חמורה ביותר מטעם נשיא ארצות-הברית. הלחץ הזה השפיע, ולכוחות צה"ל שמעבר לגבולות הארץ [...] ניתנה פקודה לסגת (ענף היסטוריה במטה הכללי 1959: 358).

ואולם לא הלחצים הבין-לאומיים של בריטניה וארצות הברית לבדם השפיעו על ההחלטה לסגת. זו היתה גם הודעתה של ממשלת מצרים על נכונותה לפתוח מיד במשא ומתן על הסכם שביתת נשק:

הישג מדיני זה, הרצון לנצלו במהירות והלחץ של או"ם להפסקת אש, שבא בעקבות הסכמת המצרים להפסקת אש, מנע מיחידות חזית הדרום את מיצויה של ההצלחה הצבאית ומיגור מלא של הצבא המצרי. מעתה לא ראתה עוד ממשלת ישראל ברירה אלא להסכים להפסקת האש, אשר עוד שמונה ימים קודם-לכן ציוותה עליה מועצת-הבטחון (שם: 360).

אם כן, מדוע בחרו מחברי ספר תולדות מלחמת הקוממיות לתאר בפרוטרוט את הנסיבות שהביאו לידי הפסקת האש במקרה זה, בעוד הם נמנעים מלתת הסבר מפורש במקרים האחרים?

עניין אחר שנחל ביקורת מצד מחברי ספר הפלמ"ח היה כאמור המחסור בציד ובנשק בעת הלחימה. בתארו את מבצע נחשון טען אלון כי 'המוסדות שהיו אחראים לארגון הטכני של משלוח האספקה לירושלים לא ניצלו במידה מספקת את שעת-הכושר ומספר המכוניות שנשלחו בשיירות היה למטה מיכולתו של היישוב לגייס'. מבחינתו, הארגון הטכני כשל גם בניצול נפח המכוניות למשלוח מצרכים שלא היה בהם צורך לעיר נצורה (גלעד ומגד 1953:ב25). גם עורכי הספר תולדות מלחמת הקוממיות הציגו בעיות מנהליות אלו, אשר לדעתם נגרמו בשל היעדרם של אפסנאים מאומנים ונוהל אפסנאי אחיד וברור:

המקלעים הקלים הצ'כיים - המגלדים - פעלו רק באש בודדת, בגלל אי-ידיעת אנשינו את השימוש בהם, כפי שנסתבר לאחר-מכן [...] בהעדר כלי-אוכל אישיים לחיילים, נאלצים היו להסתפק באכילת כריכים. הורגש מחסור בצידו לבישול בשדה [...] העדר אפסנאים מאומנים ונוהל אפסנאי אחיד וברור - גרמו לעיכובים באספקה ליחידות. העדר חגור מתאים, כולל ילקוטי גב וצד, ואולי עוד יותר מכן - העדר 'חינוך אפסנאי' - גרמו לאבדן ציוד בכמויות ניכרות [...] ארגון השיירות, שמכונותיהן היו אזרחיות, ונהגיהן אזרחים, היה 'עקב אכילס' של המבצע: הליקויים בארגון זה גרמו לבזבוז חלק ניכר מן ההצלחה הצבאית (ענף היסטוריה במטה הכללי 1959: 116-117).

בתארו את שלב הבלימה של צבאות ערב בחודשים מאי ויוני 1948, שוב ביקר אלון את המחסור באבזורים, בכלי עזר ובצורכי הלבשה והנעלה ראשוניים, הפעם בקרב לוחמי חטיבת הראל. לטענתו, 'שיעור הצידו לא היה למטה משהיה בכוח היישוב לספקו, אילו הקדישה הנהגת היישוב יתר תשומת-לב לארגון העורף האזרחי ולהפעלתו לצורכי הצבא והמלחמה' (גלעד ומגד 1953:ב378). לדעת אלון, 'התעשייה הכללית לא נוצלה במידת הצורך והאפשרות [...] אך [מ]על הכל היה פיגור ניכר בגיוס כוח האדם וצידו בשעה הנכונה והמצופה' (שם: 433) - נקודה שלא זכתה להתייחסות בתולדות מלחמת הקוממיות ואשר מעוררת גם היא תהייה בנוגע לסיבת ההשמטה.

מן הפלמ"ח ועד לצה"ל

נקודה מרכזית שביקשו מחברי ספר הפלמ"ח להזיין לתוך סיפור העל היתה אפוא מקומו של הפלמ"ח בצבא שעתה זה קם. שלא כביקורות שנועדו לקעקע את מנהיגותו של בן־גוריון, נראה כי מחברי ספר הפלמ"ח ראו חשיבות גדולה להדגיש את חלקו של הפלמ"ח במלחמת העצמאות בפרט ובהקמת צה"ל בכלל. את הפלמ"ח בכלל בחרו המחברים למקם ברצף שבין ארגון ההגנה ובין צבא ההגנה לישראל, ואת פעולותיו בפרט - כנקודות שיא של אותו רצף המייצג את חתירת היישוב לריבונות מדינית: 'רשאים אנו לומר בסיפוק ובגאון, כי היזמה הפלמחית היתה גורם מכריע בהרחבת גבולותיה של מדינת־ישראל' (גלעד ומגד 1953א: סז). לדעת העורכים, הפלמ"ח ניצב 'בלבה של המערכה, תוך שותפות־גורל ואחוות נשק עם כל הלוחמים לחטיבותיהם - ב'הגנה' כצבה־ל' (שם: ח). אכן, מתוך ספר הפלמ"ח עולה כי עלילות הפלמ"ח במלחמת העצמאות לא התקיימו בממד נפרד אלא הן היו שלובות במערכות ההגנה וצבא ההגנה לישראל. הפלמ"ח, ככוח מרכזי בחטיבות השונות במלחמת העצמאות, לא עמד לעצמו כארגון לוחם אשר לו כל התהילה, אלא כמי שהיה חלק בלתי נפרד ומשמעותי בלחימה המשותפת לכלל הכוחות. ודוק, סיפורו של הפלמ"ח הוא סיפור תולדות העם והארץ, כחלק ממאמץ מלחמתי משולב של כלל הכוחות המזוינים:

למראשית מלחמת השחרור ועד סיומה עמד הפלמ"ח במרכז המערכות. גדודיו וחטיבותיו לחמו לשחרורה של הארץ כולה, והיו נתונים בעי הקרבות בכל אזורים [...] כוחות הפלמ"ח התנגשו עם כל צבאות האויב [...] הפלמ"ח הטה שכם עם כל החילות ובכל ארחות הלחימה: בחיל הרגלים, בחיל השריון, בחיל התותחנים ומראשית היות חילות האויר והים, מעתה צא ואמור: הפלמ"ח נלחם ברגל וברכב, ביבשה בים ובאויר. עתים עמדו יחידותיו לבדן, ועתים פעלו כתף־אל־כתף עם יחידות וחיילות שונים, תחילה ב'הגנה' ואחר, במסגרת צבא־ההגנה לישראל, ותמיד היה הפלמ"ח - חודה של החרב (שם: סז).

מסר זה לא נעלם מתיאור המבצעים למיניהם בספר תולדות מלחמת הקוממיות גם כן. לאורך הפרקים המתארים את המבצעים מוזכרים בין השאר שמות הכוחות שהשתתפו במלחמה - פלמ"ח, חיל שדה (חי"ש) - במסגרת החטיבות השונות. אף כי נזכרו הכוחות בשמם, לרוב ציינו מחברי הספר את שמות החטיבות ואת מספרי הגדודים שהשתתפו במבצעים. מתוך כך עולה רצון המחברים להיות נאמנים להיסטוריה ולציין, עד כמה שאפשר ובלי להלאות את הקורא, מיהם הגורמים שהיה להם חלק פעיל במגוון המבצעים.

מנגד, בן־גוריון בחר דווקא שלא להציג את צה"ל כהמשכה של ההגנה אלא כ'גילוי מחודש של הכוח הריבוני העברי מימי מלכי יהודה וישראל' (בן־גוריון

1959: 60). מבחינתו, מלחמת העצמאות, אשר כינה 'מלחמת הקוממיות', 'לא היתה פרק אחרון בתולדות ה"הגנה", - אלא פרק ראשון בתקופה החדשה של תולדות המולדת והאומה':

מלחמת־הקוממיות היא נקודת־מפנה בתולדות ישראל לא פחות ממלחמת יהושע בן־נון או מלחמת־החשמונאים. אולם אין זה מפנה פתאומי וקפיצה מתוך האין, כשם שמדינת־ישראל, שבהכרזתה נפתחה תקופה חדשה בחיי העם והארץ, לא קמה יש מאין [...] פרקי מלחמת־הקוממיות הם מעין פרקי יהושע בן־נון' (שם).

הווה אומר, **ספר הפלמ"ח** מיקם את הפלמ"ח ברצף שבין ההגנה לצה"ל וקשר את תוצאות מלחמת העצמאות בכוחות הפלמ"ח, בעוד בן־גוריון רואה בצה"ל המשך ישיר להיסטוריה של העם היהודי, ולא בלי שהוא מזכיר את חשיבות ההגנה: 'אמונו זה של הישוב ב"הגנה" היה משען־מבטחים בימי־המבחן המרים שבאו לפני הכרזת המדינה ולאחריה [...] איש ה"הגנה" הוא נאמן עד הסוף - והוא ייאבק, ישרה ויוכל - וידיעה זו היתה נכונה ולא הכזיבה' (שם).

סיכום

ספר הפלמ"ח, על שלל מאמריו וכתביו, אינו אלא עמדה אידאולוגית ופוליטית מובהקת של מחבריו כמו גלילי ואלון, שהיו באותן שנים רחוקים מעמדת מקבלי ההחלטות. השניים, שהיו דמויות פוליטיות, בחרו להשתמש ב**ספר הפלמ"ח** כבמה לניגוח סיפר־העל של בן־גוריון ולהצגת האירועים מנקודת ראייתם. מחבריו הציבו את הספר כאתר זיכרון וכעדות לסיפר נגדי אשר לאירועי המלחמה ואשר לתהליכים בעלי משמעות שחלו לפניו ובמהלכה: מי האחראי להיערכות החסרה לפני המלחמה ובמהלכה? מי היה 'הראשון לזהות' את הצורך בהקמת צה"ל? מה היה חלקו של הפלמ"ח בלחימה ולמי הוא נתן דין וחשבון? ומדוע לא מוצו מהלכים צבאיים עד תום? **ספר הפלמ"ח** ביקש אפוא להזין אל תוך הזיכרון הקיבוצי שני מסרים מרכזיים: לפלמ"ח חלק מהותי וגורלי במאבק על הקמת המדינה ובמלחמת העצמאות, ובן־גוריון אינו מנהיג חף מטעויות.

הביקורות הרבות שמתחו מחברי **ספר הפלמ"ח** אשר לא־מיצוים של מהלכים צבאיים ואשר להיערכות חסרה לפני המלחמה ובמהלכה לא נעלמו מספר תולדות מלחמת הקוממיות ואף נכללו בו לעתים בהקשר של מבצעים נקודתיים כמבצע חורב. עם זאת עולה השאלה: מדוע ביקורות אלו זכו לתגובה חלקית בלבד מצד מחברי תולדות מלחמת הקוממיות? האם השמטה זו נועדה להסתיר כישלונות והחלטות שגויות? ושמא לא היה מנוס מהחלטות אלה בגלל מורכבות המציאות אשר קצרה היריעה מלדון בה?

ראוי לציין כי גם אלון וגם גלילי, שהיו דמויות מפתח במלחמת העצמאות, בחנו את הסוגיות הנזכרות לעיל מנקודת מבטם המצומצמת לעתים. כאמור, לראייתם, מהלכים צבאיים לא מוצו עד תום וניתן היה להתכונן טוב יותר למלחמה ולפעול ביעילות יתר במהלכה. ואולם יש מקום להניח שהם לא נחשפו לשלל הגורמים הבין-מדינתיים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים אשר חוללו את הנסיבות. מקום שבו גורמים פוליטיים טענו למהלך צבאי שלא מוצה עד תום, באותו מקום ראו מדינאים הישג מדיני דיפלומטי. מקום שבו גורמים צבאיים הצביעו על היערכות שלא כהלכה בשל הערכה שגויה של המציאות, בו במקום ראו גורמים מדיניים אילוצים משקיים וכלכליים מחויבי המציאות. ודוק, בשעה ששני הספרים ביקשו לנהוג אובייקטיביות בחקירת המלחמה, **ספר הפלמ"ח** היה רחוק יותר מלהיות ספר היסטוריוגרפי פוזיטיביסטי משום שכלל במובהק את דעותיהם של גורמים פוליטיים כגלילי ואלון ובשל לשונו העתירה בפאתוס. עם זאת, חשוב לציין כי גם בספר **תולדות מלחמת הקוממיות** שרתה רוח המפקד, בן-גוריון, כפי שהוא עצמו הציג בפרק המבוא. נדרש אפוא מחקר המשך שיבחן לעומק את הנסיבות המדיניות שהיו ברקע ההחלטות בדבר עצירת מהלכים צבאיים בטרם עת, ואת הנסיבות הכלכליות והמשקיות שגרמו לפערים מנהלתיים בניהול המלחמה - מחקר כזה יהיה בו כדי לשפוך אור על השאלות שלעיל.

יש להוסיף ולומר: מלבד הביקורות הללו והבמה ששימשה כלי לניגוח מעמדו של בן-גוריון באותם ימים, הרי לאורך הספר ובעיקר בפרקי הסיום בלטה עמדת מפ"ם בכל הנוגע לדמות הצבא והמדינה. לדעת מחברי הספר ועורכיו, שלא כפי שרווח בצבאות המקצועיים, על החברה בישראל בכלל וחיילי הצבא בפרט לסלול דרך עצמאית על פי מחשבה וניסיון עצמיים ולהתאים את הפתרונות לתנאי המציאות, כפי שעשו חיילי הפלמ"ח ומפקדיו. כנגד הצבאות המקצועיים הזרים, כגון הצבא הבריטי שבו מבקשים לשבור את האזרח כדי ליצור את החייל, האמין הפלמ"ח כי יש לטפח את האזרח, להעניק לו השכלה וחינוך ולבסס יחסי חברות ורעות. רק כך ניתן למעשה לעצב את דמות החייל בעל כושר המחשבה העצמית המשתף פעולה עם חבריו ומפקדיו לטובת המטרה המשותפת. על מנת להדגיש את הניגוד שבין הפלמ"ח, המודל הרצוי לחיקוי, ובין הצבאות הזרים, המודל המצוי לחיקוי, ביקשו מחברי הספר ועורכיו לחבר את הפלמ"ח אל הרצף ההיסטורי היהודי. הפלמ"ח, ככוח הפועל ברצף היסטורי ושואב את כוחו ומסורתו מההיסטוריה היהודית, אינו המצאה יש מאין אלא הוא חלק ממסורת עתיקה. את זיכרון הפלמ"ח הייחודי, טענו מחברי **ספר הפלמ"ח**, לא ניתן למחוק ולהעלים. המקומות הפיזיים ברחבי ארץ ישראל הם עדות אילמת לזיכרון הפלמ"ח ולמורשתו. דרך המקומות ודרך סיפורי הגבורה עתידים אזרחי המדינה 'לגלות' את הסיפור של הפלמ"ח ושל מפ"ם עצמה כחלק מהסיפור הלאומי כולו.

עם הפצתו באלפי עותקים היווה **ספר הפלמ"ח** מקור מהימן לשיח ההיסטורי

בתנועה הקיבוצית ובחוגי השמאל. אלא שזו היתה זירת התגוששות אחת מני רבות: בן-גוריון, שעיצב ובנה באותן שנים מפעל זיכרון עצום, השריש את סיפר-העל בזירות רבות - בחינוך, בספרות, בעיתונות ועוד. אף שספרי המלחמה היו מקור מהימן לשיח היסטורי, נדמה כי הפצתם המצומצמת לא היתה אלא בגדר הטפה למשוכנעים (preaching to the converted). ואכן, נוכחותו של זיכרון הפלמ"ח בנוף הקיבוצי בעיקר הביאה לידי דעיכתו בציבור הרחב במהלך שנות החמישים. עם ירידת קרנה של ברית המועצות בעיני אזרחי המדינה ועם עליית דור חדש של מפקדים ולוחמים בצה"ל וסיפורי גבורה חדשים, התעמעמה הילתו של הפלמ"ח אם כי לא נעלמה כליל (בראון 2001: 156-157). יתר על כן, כבר בשלהי 1952 היתה מפ"ם בגדר 'המת החי'. מאבקי פנים היו עניין שבשגרה, והשחקנים השונים בזירה הפוליטית ראו במהלכי המפלגה סימן לקצה. שלושה מאבקים עיקריים חוללו מציאות זו: המאבק בין ההנהגה הקיבוצית לסניפים העירוניים; המאבק בין ממשיכי מסורת השמאל הציוני לבני הדור הצעיר; והמאבק הארגוני-מבני בין שתי התנועות הקיבוציות. ואם לא די בכך, בעוד תרבות ההמונים של החברה הישראלית נתונה בתהליך אמריקניזציה, נשארה מפ"ם מעוגנת בתרבות הרוסית שנדחתה על ידי רוב הציבור (צור 1998: 184-186). הנה כי כן, אף כי **ספר הפלמ"ח** היה מפעל זיכרון מקיף, הרי מאמצי בן-גוריון ומוסדות מפא"י ותהליכים היסטוריים עמעמו זיכרון זה. ואילו בספר **תולדות מלחמת הקוממיות** בכלל ובחיבורו של בן-גוריון בפרט, ביקש בן-גוריון להעמיד לפני הציבור את גרסתו שלו בכל הנוגע לאירועי תש"ח. הניסיון להקנות לגרסה זו מעמד קנוני כעשור לאחר קום המדינה עורר כלפי הספר ביקורת נוקבת מהצד השמאלי של המפה הפוליטית. נדמה כי המאבק על הגרסאות עדיין רחוק מלהסתיים וזירות רבות לו.⁴

4 תקצר היריעה מלהכיל דיון זה. דוגמה אחת מני רבות בהקשר זה היא החוברת **אמת וסלף: על תקומת המדינה ומלחמת הקוממיות**, שבה הציג אהרון ציזלינג, מראשי התנועה לאחדות העבודה ושר החקלאות בממשלה הזמנית, מכתבים שכתב לבן-גוריון. החוברת, כשמה כן היא, פורסמה בתגובה לספר **תולדות מלחמת הקוממיות**, 'בכדי להעמיד את הדברים על דיוקם ההיסטורי, בפרשיות חשובות מימי תקומתה של מדינת ישראל', ובכך היוותה למעשה גרסה אחת לגרסת **ספר הפלמ"ח**. החוברת 'נועדה בראש ובראשונה לחברי ההגנה, לאנשי הפלמ"ח, לפעילים במוסדות הבטחון בתקופה ההיא ולהמוני החברים שעמדו במערכות היישוב בדרך להקמתה של מדינת ישראל, אשר מעשיהם נדונו ע"ד. בן-גוריון לביטול ערך, להשתקה ואף להשמצה'. מפלגת אחדות העבודה - פועלי ציון, אשר ציזלינג היה מחבריה, תבעה באמצעות חוברת זו 'הקמת רשות מוסמכת לפירסום מלא של התעודות והסטינוגראמות מהדיונים במוסדות המוסמכים של היישוב', כדי להילחם 'נגד כל סילוף מכוון של ההיסטוריה הצעירה שלנו מתקופת כינונה של מדינת ישראל ומלחמת הקוממיות' (ציזלינג 1959: 1).

רשימת מקורות

- אוחנה, דוד, 2003. משיחיות וממלכתיות: בן־גוריון והאינטלקטואלים - בין חזון מדיני לתאולוגיה פוליטית, מכון בן־גוריון לחקר הציונות, קריית שדה בוקר.
- בן־גוריון, דוד, 1959. 'מחזון המדינה עד מלחמת הקוממיות (הגיגים וזכרונות)', בתוך: ענף היסטוריה במטה הכללי (עורך), תולדות מלחמת הקוממיות: סיפור המערכה, מערכות, תל אביב, עמ' 11-60.
- בר־און, מרדכי, 2001. 'זכרון בספר': ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית 1948-1958, משרד הביטחון והעמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, תל אביב.
- בראלי, אבי וניר קידר, 2011. ממלכתיות ישראלית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- גלבר, יואב, 1986. למה פירקו את הפלמ"ח: הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה, שוקן, ירושלים.
- גלעד, זרובבל ומתי מגד, 1953א (עורכים). ספר הפלמ"ח, א, הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- , 1953ב (עורכים). ספר הפלמ"ח, ב, הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- חלמיש, אביבה, 2014. 'מפ"ם במלחמת העצמאות: מחזית הלחימה לספסלי האופוזיציה', בתוך: מרדכי בר־און ומאיר חזן (עורכים), פוליטיקה במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות, יד יצחק בן־צבי, ירושלים, עמ' 207-230.
- יזהר, אורי, 2005. בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה (ערך יעקב סתר), יד טבנקין, רמת אפעל.
- ינאי, נתן, 1982. משברים פוליטיים בישראל: תקופת בן־גוריון, כתר, ירושלים.
- לבלי, אודי, 2007. הדרך אל הפנתיאון - אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, כרמל, ירושלים.
- , 2008. 'מיהם "אבירי הקוממיות"? מחוץ להיסטוריוגרפיה הממלכתית: אצ"ל, לח"י והפוליטיקה של עיצוב גבולות הזיכרון הלאומי, 1949-1963', בתוך: נפתלי רוטנברג ואליעזר שביד (עורכים), לאום מלאום: עיונים בשאלות של זהות לאומית, עם ולאומיות, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 176-204.
- ענף היסטוריה במטה הכללי, 1959 (עורך). תולדות מלחמת הקוממיות: סיפור המערכה, מערכות, תל אביב.
- פעיל, מאיר, 1995. פלמ"ח: הכוח המגויס של ה'הגנה', משרד הביטחון, תל אביב.
- זור, אלי, 1998. נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954, המרכז למורשת בן־גוריון, קריית שדה בוקר.
- , 2000. 'הקדמה', בתוך: הנ"ל (עורך), לא יוכלו בלעדינו: עמדות מפ"ם בשאלות

- חוף וביטחון 1948-1956, קובץ מחקרים ב', יד יערי ויד טבנקין, קיבוץ דליה, עמ' 5-13.
- צחור, זאב, 1997א. 'היסטוריה בין פוליטיקה לאקדמיה', בתוך: יחיעם ויץ (עורך), בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, מרכז זלמן שזר, ירושלים, עמ' 209-217.
- , 1997ב. חזן - תנועת חיים: השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.
- ציזלינג, אהרון, 1959. אמת וסלף: על תקומת המדינה ומלחמת הקוממיות. תשובה לד. בן-גוריון, למרחב, תל אביב.
- קדיש, אלון, 2000. 'מפ"ם וביטחון: עמדותיה הפומביות של מפ"ם בנושאי צבא וביטחון, 1947-1954', בתוך: אלי צור (עורך), לא יוכלו בלעדינו: עמדות מפ"ם בשאלות חוף וביטחון 1948-1956, קובץ מחקרים ב', יד יערי ויד טבנקין, קיבוץ דליה, עמ' 15-89.
- שפירא, אניטה, 1985. מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הבטחונית, 1948, הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- Assmann, Aleida, 2008. 'Transformations between History and Memory', *Social Research*, 75, 1, pp. 49-72.
- Bell, Duncan, 2008. 'Agonistic Democracy and the Politics of Memory', *Constellations*, 15, 1, pp. 149-166.
- Confino, Alon, 1997. 'Collective Memory and Cultural History: Problems of Method', *The American Historical Review*, 102, 5, pp. 1386-1403.
- Connerton, Paul, 1989. *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodgkin, Katharine and Susannah Radstone, 2003. 'Introduction – Contested Pasts', in: idem (eds.), *Contested Pasts – The Politics of Memory*, Routledge, London, pp. 1-21.
- Johnson, Richard et al., 1982. *Making Histories: Studies in History-Writing and Politics*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Liu, James H. and Denis J. Hilton, 2005. 'How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and Their Role in Identity Politics', *British Journal of Social Psychology*, 44, pp. 537-556.
- Mitchell, Katharyne, 2003. 'Monuments, Memorials, and the Politics of Memory', *Urban Geography*, 24, pp. 442-459.

- Nora, Pierre, 1989. 'Between Memory and History: les lieux de mémoire', *Representations*, 26, pp. 7-25.
- Olick, Jeffrey, 2007. 'From Usable Pasts to the Return of the Repressed', *The Hedgehog Review*, pp. 19-31.
- Tosh, John, 1991. *The Pursuit of History, Aims, Methods & New Directions in the Study of Modern History*, Longman, London.
- Young, James E., 1993. *The Texture of Memory – Holocaust, Memorials and Meaning*, Yale University Press, London.
- Zerubavel, Yael, 1995. *Recovered Roots, Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago University Press, Chicago.